

Дзюбенко О. Концепт «Ум» в римській і українській лінгвокультурах (паремійне втілення).

Стаття посвячена изучению паремійного втілення концепта УМ українського і латинського мов в руслі антропоцентричної наукової парадигми. В дослідженні на основі паремійного матеріалу були виділені універсальні і етноспецифічні риси римського і українського лінгвокультурних спільнот.

Ключеві слова: антропоцентрична наукова парадигма, концепт, лексема-реалія, логема, паремійна одиниця, семантичний інваріант.

Dzyubenko O. Concept "Wit" in Latin and Ukrainian Linguistics and Culture (Proverbs Implementation).

The article analyzes the implementation of the concept of "wit" in proverbs of the Ukrainian and Latin languages, in line with the anthropocentric scientific paradigm. This research singles marks out universal and ethnocultural features of Roman and Ukrainian linguistic communities based on their proverbial material.

Key words: anthropocentric scientific paradigm, concept, reality lexeme, proverb, semantic invariant.

Інна Довбня
(Переяслав-Хмельницький)

811.133.1+811.111+811.162.2"37

ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ БІНАРНИХ МАРКЕРІВ ГОРИЗОНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ У ФРАНЦУЗЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті доведено, що осмислення й позначення одних із найважливіших просторових понять, "правого" і "лівого", тісно пов'язано зі сприйняттям людиною руки. Зіставлено бінарні маркери горизонтального простору у неблизькоспоріднених мовах, виявлено спільні і відмінні ознаки і тенденції розвитку просторових і часових позначень горизонтального простору.

Ключові слова: горизонтальний простір, правий, лівий, антропоморфізація.

Актуальність дослідження. Символ руки відіграв величезну роль у становленні людської культури, починаючи зі створення перших знарядь праці близько трьох мільйонів років тому, що були, за поширеним висловом, "продовженням руки". Рука також виступає частим об'єктом первісного мистецтва. Осмислення й позначення одних із найважливіших просторових понять, "правого" і "лівого", тісно пов'язуються зі сприйняттям людиною руки. Назви "правого" і "лівого" є, безперечно, похідними саме від позначень руки, пор. хоча б укр. *праворуч, ліворуч*.

Мета – зіставити бінарні маркери горизонтального простору у неблизькоспоріднених мовах з метою виявлення у них спільних і відмінних ознак і тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з припущеннями деяких дослідників (В. Вундт [1], М. Я. Марр [3], Н. Ю [6] та ін.), на певному давньому етапі розвитку людської мови були поширеними способи обміну інформацією за допомогою жестів ("ручної мови"). Просторові позначення "правого" і "лівого", в основі яких – позначення рук, дали в індоевропейських мовах низку похідних лексем оцінно-етичної й навіть правової сфер. Важливість дослідження семантичної типології згаданих лексичних одиниць підкреслює О. М. Трубочов, указуючи на роль "реально-семантичної динаміки слова", "виявлення саме динамічного змісту, а не приблизно-абстрактного значення" в контексті завдань реконструкції стародавньої культури за мовними свідченнями (зокрема, йдеться про праслов'янські реконструйовані форми **pravyda* і **krivyda*) [5, с. 203]. На необхідність відзначення пов'язаність різних видів орієнтації між собою, зокрема,

взаємозв'язок просторових категорій “правого” і “лівого”, “верхнього” і “нижнього”, “переднього” і “заднього” і, нарешті, сторін світу, вказували М. Гарднер і О. В. Подосінов [2, с. 115; 4, с. 29]. Поряд із зазначеними існують і інші свідчення про орієнтацію, зокрема, вказівні слова і дейксисна топонімія (пор. поширену інтерпретацію Десни як “правої” річки у зв'язку з індоєвропейським позначенням правого боку, Чернігова та інших “кольорових” назв як маркованих щодо сторін світу).

Наукові результати. Так, фр. *droit* ‘правий’ є прикладом спільноіндоєвропейського позначення цієї просторової категорії, від лат. *directus* ‘прямий’. Фр. *gauche* ‘лівий’, окрім первинного значення, має ще вторинні: ‘той, що погано зроблений, навпаки’, ‘незграбний’. Походження цього слова залишається невідомим.

Англ. *right* поєднує два значення, а саме ‘правий (у просторовому відношенні)’ і ‘правий (істинний, правильний)’, як і в українській та інших слов'янських мовах. Англійська лексема та її германські паралелі походять від праіндоєвропейського кореня **reg-* ‘рухатися по прямій лінії’, звідки також дн.-гр. *orektos*, лат. *rectus*, давньоперське *rasta-* ‘прямий’ тощо (пор. болгарське *направо* має значення ‘прямо’. Звідси й позначення юстиції, наприклад, дн.-ірл. *recht* ‘право, закон’ (пор. укр. *право, правосуддя* з таким самим семантичним розвитком). Позитивні конотації позначення правого в індоєвропейських мовах очевидні.

В англійській мові наявні й похідні від лат. *dexter* ‘правий’, що сягає індоєвропейського кореня **dek-*, звідки й дн.-гр. *dexios* ‘по праву руку’, також ‘щасливий, розумний’ (пор. давньогрецьку та латинську традиції ворожіння за польотом птахів із символічним розкресленням неба, коли вирішальне значення мав напрямом), гот. *taihswa* ‘правий’, санскр. *daksinah* ‘по праву руку, на південь’ (‘skillful’), дн.-ірл. *dess* ‘по праву руку, на південь’, лит. *desinas* ‘правий’, ст.-слов. *десныи* з тим самим значенням (із похідними *десниця* ‘права рука’, *одесную* ‘праворуч’).

Англ. *left* ‘лівий’, що має паралелі в інших германських мовах, виводять, хоч і з деякими застереженнями, з індоєвропейського кореня **laiwo* ‘considered conspicuous’, звідки й дн.-гр. *laios*, лат. *laevus*, укр. *лівий*. У балтійських мовах лексеми з тим самим значенням (лит. *kairys* ‘лівий’, латиське *kreilis* ‘ліва рука’) походять від кореня зі значенням ‘twisted, crooked’. Пор. англ. *sinister* ‘prompted by malice or ill-will’ через ст.-фр. *sinistre* ‘to the left, contrary, unfavorable’ від лат. *sinister* ‘лівий’ (припускають походження латинського позначення лівого від кореня **sen-* зі значенням ‘the slower or weaker hand’). Індоєвропейські позначення лівого мають виразну негативну конотацію, і це уявлення продовжує діяти й у наш час (пор. новітнє сленгове *лівий* ‘невідповідний, несправжній, сторонній’ тощо).

Укр. *лівий* (дн.-рус. ‘лівий; неправий, злий’, пол. *lewy* ‘лівий; незаконний’, чеське ‘тс.; неправильний’) від прасл. **lěvъ* ‘лівий, неправий, несправедливий, фальшивий, злий’ споріднене з лат. *laevus* ‘лівий; скривлений, схилений до землі’, і.-е. **laiuo-*, можливо, з первісним значенням ‘кривий, викривлений’ (пор. розвиток семантики антонімічного прасл. *pravъ* ‘правий’ від ‘прямий’, а також сербохорватське *kriv* ‘лівий’ від *крїв* ‘кривий’). Цікавими є такі значення як *лівий бік* ‘спід, нижня сторона (вишивки)’, *лівак* ‘той, хто використовує робочий час для додаткових підробітків’, *ліва рука* або *лівша* ‘віл або кінь, що на оранці ходить попід борозною’, *лівкун* ‘лівша, незграбний’ [8, с. 256].

Опозиція *передній / задній* як бінарний просторово-часовий маркер у досліджуваних мовах, яскраво представлена англ. *front – back*. Англ. *front* через ст.-фр. *front* ‘forehead, brow’ походить від лат. *frontem* (називний відмінок *frons*) ‘forehead’ (відомо, що французькі лексеми утворювалися від латинських у знахідному відмінку). Англ. *back*, дн.-англ. *baec* ‘back, backwards, behind’ з паралелями в інших германських мовах походить від прагерм. **bakam* (без дальших індоєвропейських паралелей). Отже, для англійців протиставлення просторових понять “передне” і “задне” виражається опозицією “лоба” і “спини”, що показує ще один приклад антропоморфізації навколишнього простору. При цьому лексема “лоб” в англійській мові має буквально значення (внутрішню форму) ‘перед голови’.

Англ. *before*, дн.-англ. *beforan* походить від прагерм. **bi-* ‘by’ + **forana* ‘from the front’, що являє собою прикметникове утворення від **fora*, звідки англ. *for*. Англ. *after*, дн.-англ. *after* ‘after, next, following in time’ походить від дн.-англ. *of* ‘off’ (пор. *apo-*) і суфікса вищого ступеня порівняння *-ter*; лексема первісно позначала ‘more away, farther off’.

Вищезгадане англ. *for* виявляє в етимологічному аспекті цікавий спектр значень і семантичну еволюцію: дн.-англ. *for* ‘for, before, on account of’ від прагерм. **fura* (дн.-сакс. *furi*, голл. *voor* ‘for, before’, нім. *für* ‘for’, датське *for* ‘for’, *før* ‘before’, гот. *faur* ‘for’, *faura* ‘before’. Спорідненою їй, природно, семантично близькою виступає англійська лексема *fore*, дн.-англ. *fore* – прийменник ‘before, in front of’, прислівник ‘before, previously’, що має численні германські паралелі (зі значенням ‘for’) і через прагерманську мову походить від праіндоєвропейського кореня **per-/pr-* й має відповідники в інших індоєвропейських мовах: дн.-інд. (санскр.) *pura* ‘before, formerly’, дн.-ір. (авест.) *paro* ‘before’, хеттське *para-* ‘on, forth’, дн.-гр. *paros* ‘before’, *para* ‘from beside, beyond’, *peri* ‘around, about, toward’, *pro* ‘before’, лат. *pro* ‘before, for, on behalf of, instead of’, *prae* ‘before’, *per* ‘through, for’, ст.-слов. *pra*. Подібні лексеми яскраво демонструють спільність просторових і часових позначень і розвиток других від перших.

Окрім розглянутих, просторову семантику має ще ціла низка англійських лексем. Англ. *above*, дн.-англ. *abufan* виступає складним утворенням, що походить зі сполучення *on* ‘on’ + *bufan* ‘over’, яке, у свою чергу, складене з *be* ‘by’ + *ufan* ‘over / high’, останнє з прагерм. **ufan-*, **uban-*. Англ. *beneath* утворене в давньоанглійській мові з таких компонентів, як *be* ‘by’ + *neodan* ‘below’, першопочаткове значення ‘from below’, від прагерм. **niþar* ‘lower, farther down, down’. Заслуговує на увагу така споріднена англійська форма, як *nether*, дн.-англ. *niþera*, *neopera* ‘down, downwards, below, beneath’, від прагерм. **nitheraz* (численні паралелі в інших германських мовах: дн.-сакс. *nithar*, дн.-пн. *niðr*, дн.-фриз. *nither*, голл. *neder*, нім. *nieder*), що являє собою вищий ступінь порівняння від праіндоєвропейського кореня **ni-* ‘own, below’ (інші індоєвропейські відповідники за межами германської групи: санскр. *ni* ‘down’, *nitaram* ‘downward’, дн.-гр. *neiothen* ‘from below’, ст.-слов. *низъ*).

Таким чином, спеціальної уваги заслуговують ті англійські лексеми просторової семантики, які серед індоєвропейських відповідників мають і слов’янські паралелі, а поміж них і українські.

Укр. *задній* утворене від прикметника *зад*, що є спільнослов’янським і має як більш предметні (задня частина тіла), так і більш загальні (задня частина чогось узагалі) відтінки значення. Згідно з однією етимологічною версією, слово співвідносне з позначеннями задньої частини тіла, хвоста в інших індоєвропейських мовах (авестійське *zadah-* ‘зад’, дн.-гр. *khodanos* те саме, вірменське *jet* ‘хвіст’, ірл. *gead* ‘зад’ < дн.-англ., н.-нім. *gat* ‘зад’), а згідно з іншою, яку укладачі “Етимологічного словника української мови” за ред. О. С. Мельничука вважають більш імовірною, прасл. **zadъ* являє собою поєднання прийменника *za* з елементом *dъ* [7, с. 222]. Прийменник із просторовим значенням *za* також є загальнослов’янським і походить від праіндоєвропейського кореня **gho-* ‘ззаду; потім’ [там само, с. 213], тобто свідчить про поєднання просторової і часової семантики.

Укр. *передній* походить від іменника *перед*, що є загальнослов’янським і утвореним від праслов’янської форми **perdъ*, яку вважають наслідком складання компонентів **per-* (звідки префікс *пере*) і компонента *dъ*, наявного також у праслов’янських формах **na-dъ*, **po-dъ*, співвідносних із відповідними прийменниками *na*, *po*, і похідного, вірогідно, від праіндоєвропейського кореня **dhe-* ‘класти’ [9, с. 237]. Таким чином, згідно з розглянутими етимологіями, для носіїв праслов’янської мови **zadъ* означало букв. ‘(те, що) лежить за’, а **perdъ* – ‘(те, що) лежить попереду’.

Укр. *від* є спільнослов’янською лексемою з прасл. формою **otъ*, що споріднена з литовським префіксом *at-* ‘при-, перед, сюди’, лат. *at* ‘від, назад’, дн.-в.-нім. *it(a)-* ‘знову, назад’, ірл. *aith-*, *aid-* ‘при, від’, дн.-інд. *ati*, дн.-ір. (авестійське) *aiti* ‘пере-’, дн.-гр. *eti* ‘понад

те, ще', лат. *et* 'і', також дн.-інд. *atas* 'звідти' [там само, с. 168]. Таким чином, досліджувана індоєвропейська лексема просторової семантики має в різних мовах великий спектр значень (серед них і віддалення, і, навпаки, поєднання), включаючи й деякі перенесені з просторових на часові, як-от давньоверхньонімецька лексема 'знову'.

В українській мові, як і в інших слов'янських, наявні лексичні свідчення переходу семантики просторової сфери від предметної до узагальненої, наприклад, *гора* – *вгорі*, *згори*, *горішній*, *узяти гору* тощо, пор. ст.-слов. *горе* 'зверху', *горний* 'верхній'. Подібні семантичні процеси спостерігаємо й щодо позначення "низу", пор. рос. *под* (прийменник, префікс і іменник) і *подлий* 'низький' (у сучасному слововживанні тільки в морально-етичному сенсі, у давнішому слововживанні в часи Російської імперії – передусім у сенсі соціальному).

Окрім символіки "правого" і "лівого" як хорошого і поганого, в українській мові показовим є ще аксіологічне протиставлення "своєї", "освоєної" частини простору як "світлої" і "неосвоєної", "чужої" як "темної". Наприклад, укр. *світ* (*світувати* 'ходити по світу') – рос. свет, словен. *svêtel* 'світлий' – від прасл. **svěť* < **svoit*-; лит. *švytėti* 'світитися, блищати, сяяти', дн.-інд. *śvētáh* 'світлий, білий'.

До "свого" простору зазвичай відносять такі поняття як *дім*, *село*, *місто* тощо. Укр. *дім* (напр., *домар* 'хазяїн', *домашність* 'господарство', *домовність* 'батьківщина', *додому*, *додомку*, *додомоньку*, *додомочку*) – рос. дом, др.-рус. домъ, ст.-слов. домъ; – прасл. **domъ*; споріднене з лат. *domus* 'дім', гр. 'будівля', лит. *dimstis* 'маєток', гот. *timrjan* 'споруджувати, будувати', гр. 'хазяйка, дружина'; і.-є. **dm-* 'дім, будівля'.

Укр. *село* (*селитва* 'основа, фундамент', *селіне* 'поселення, земля', *заселище* 'заселене місце', *оселища* 'садиба', *оселище* 'місце поселення', *оселок* 'оселя', *присільний* 'сусідній') – рос. село, чеське *selo* 'село, рілля', *sidlo* 'місцеперебування', нижньолужицьке *sedlo* 'житло', ст.-слов. село 'населене місце, двори, будівлі'; – прасл. **sedlo*, пов'язане із **sěděti* 'сидіти'; ця лексична основа змішалася з основою прасл. **selo* 'рілля', спорідненою з лит. *salà* 'острів', лат. *solum* 'грунт'.

Помітне протиставлення укріпленого центру міста (*город*, за внутрішньою формою буквально означає 'огорожений') і неукріплених околиць (власне *місто* з буквальною значенням 'місце'), пор. рос. *град* і *местечко*, пол. *gród* і *miasto*. Укр. *город* (*горідчик* 'квітник біля хати, обнесений огорожею', *городина* 'тин, пліт, паркан' – дн.-рус. *городъ* 'огорожа, паркан, фортеця; місто; мур' – прасл. **gordъ*; споріднене з лит. *gardas* 'загорода, кошара; загорожа' – і.-є. **ghor-dho-s*, похідне від кореня **gher-* 'оточувати, охоплювати', отже, первісне значення – 'обгороджене місце'. Укр. *місто* 'великий населений пункт; місцевість, місце' походить від псл. **město* 'місце, місто'. Розвиток значення 'великий населений пункт' (через проміжне 'базарна площа, ринок') відбувся, очевидно, під впливом польської мови (пол. *miasto* 'місто; ринок') [8, с. 484].

До "чужого" простору людина відносила *ліс*, *воду* (*море*, *болото* тощо), мовними свідченнями чого є укр. *болото* – *болотяник* 'болотяний чорт'; укр. *вода* – *водяник* 'водяний чорт'; укр. *море* споріднене з лит. *marios* 'море, затока', дн.-англ. *tere*, лат. *mare* 'тс.'. з іншим ступенем чергування голосного дн.-в.-нім. *tiur* 'калюжа, болото', дн.-англ. *tōr* 'калюжа', н.-в.-нім. *Moor* 'болото'.

Поле – головний мовний знак "неосвоєного" простору в українській свідомості. *Поле* – неосвоєна територія. (Пор. *Дике поле* як територія, з якої на Русь напали кочівники). Із стародавніх часів у Дикому Полі панував кочовий спосіб життя, і осідле життя (цивілізація) установлювалося з великими проблемами. У найширшому розумінні ще в часи середньовіччя постійно обговорювалася проблема взаємовідносин поля (степової сільської і кочівничої культури) і міста (міської культури). Укр. *поле* 'рівнина, поле, відкрите поле' (*польовик* 'польовий біс', *полювати* 'шукати диких тварин з метою вбити чи піймати їх') від прасл. **polje* 'відкрите місце, простір; рівнина, поле; рілля' похідне від **polъ* 'широкий, плоский, порожній, неродючий'.

Для укр. *стен* ‘великий безлісий рівнинний простір’ припускається походження від сх.-слов. **сътепь*, яке зближується з лексемами *топот*, *топтать*, і далі реконструюється його первісне значення як ‘витоптане місце, рівне, голе’; припускається також походження від прасл. **stьrь* ‘спина, хребет, підвищення’ (пор. *Половецький стен*).

Укр. *ліс* від прасл. **lěszь* ‘простір, порослий деревами, особливо листяними’ (припускається первісне значення прасл. **lěszь* ‘потайне місце’) зіставляється з дн.-англ. *laes*, *laeswe* ‘пасовище, лука’ (пор. також семантику прасл. **logъ* ‘лука’ і ‘ліс’, укр. *луг*). Похідними від *ліс* є укр. *лісиця* ‘фантастична лісова істота, подібна до жінки’, укр. *лісниця* ‘лісова русалка’, укр. *лісовик* ‘мешканець лісу; лісовий сторож; міфічна істота – лісовий дух; дикун’, укр. *лісун* ‘міфічна людиноподібна істота, що живе в лісі’ [8, с. 265–266].

Не дивлячись на когнітивну та семантичну антиномію, “свій” (освоєний) та “чужий” (неосвоєний) простори у людській свідомості пов’язані. Межею між ними є поняття, що реалізовані в мові лексемами *вікно*, *димар*, *стіна* (будинку, міста), *тин*, *двері*, *ворота*. Такі частини простору можна інтерпретувати як засоби перетворення “чужого” простору на “свій”, освоєння простору, яскравим прикладом цього є лексема *огородження* (звідси і *гóрод*, і *горóд*).

Висновки. Індоевропейські мовні форми показують первісне предметне втілення базових просторових понять, що засвідчує таку ознаку освоєння простору людиною і мовного віддзеркалення такого освоєння, як предметність, що доводить гіпотезу про розвиток лексичної семантики від конкретних предметних понять до узагальнених абстрактних, особливо в морально-етичному сенсі. Назви “правого” і “лівого” є похідними саме від позначень руки; відмічено позитивні конотації позначення правого в індоевропейських мовах (правильний, щасливий, розумний). Індоевропейські позначення лівого мають виразну негативну конотацію (що пов’язано з незграбністю та слабкістю лівої руки у порівнянні з правою), і це уявлення зберігається й у наш час. У досліджуваних мовах виявлено спільність просторових і часових позначень і встановлено, що часові позначення часто є похідними від просторових – це особливо яскраво помітно в лексемах із семантикою переднього й заднього.

Перспективи подальших розвідок. Перспективним видається більш детальне зіставлення аксіологічного компоненту протиставлення освоєної частини простору і у всіх трьох досліджуваних мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вундт В. Проблемы психологии народов / Ф. Вундт. – СПб. : Издание Ф. Павленкова, 2001. – 160 с.
2. Гарднер М. Этот правый, левый мир / М. Гарднер. – М. : КомКнига, 2009. – 264 с.
3. Марр Н. Я. “Север” и “мрак” // “левый” от Пиренеев до Месопотамии / Николай Яковлевич Марр // Марр Н. Я. Избранные работы. – Л. : ОГИЗ, 1936. – Т. 2. – С. 136–139.
4. Подосинов А. В. Ex oriente lux! Ориентация по странам света в архаических культурах Евразии / А. В. Подосинов. – М. : Языки славянской культуры. – 1999. – 718 с.
5. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян : Лингвистические исследования / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1991. – 272 с.
6. Yu N. From body to meaning in culture / Yu Ning. – Amsterdam : J. Benjamins, 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unige.ch/lettres/linguistique/publications/acquisitions-biblio.html> (cote : D7*YU Fro)

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ

7. Етимологічний словник української мови : В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка. Т. 2 : Д–Копці / [укл. : Н.С. Родзевич та ін.]. – 1985. – 572 с.
8. Етимологічний словник української мови : В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка. Т. 3 : Кора–М / [укл. : Р.В. Болдирев та ін.]. – 1989. – 552 с.
9. Философский энциклопедический словарь ; [гл. ред. : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В. Г. Панов]. – М. : Советская Энциклопедия, 1983. – 840 с.

Довбня И. Сопоставительное изучение бинарных маркеров горизонтального пространства во французском, английском и украинском языках.

В статье представлено аргументы в пользу того, что понимание и обозначение одних из наиболее важных пространственных понятий, “правого” и “левого”, тесно связываются с восприятием человеком руки. Сопоставлены бинарные маркеры горизонтального пространства в неблизкородственных языках, раскрыты общие и различные признаки и тенденции развития пространственных и временных обозначений горизонтального пространства.

Ключевые слова: горизонтальное пространство, правый, левый, антропоморфизация.

Dovbnya I. Contrastive Study of Horizontal Space Binary Markers in French, English and Ukrainian.

The article presents that comprehension and denoting of one of the most important spatial notions, “right” and “left”, are closely connected to people’s perception of the hand. The article compares binary markers of horizontal space in not closely related languages, reveals common and distinct features and tendencies of development of spatial and time notions of horizontal space.

Key words: horizontal space, right, left, anthropomorphization.

Людмила Довбня
(Переяслав-Хмельницький)

УДК 811.161.1+811.161.2’373

СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ ПРАСЛОВ’ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ У РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розкриваються особливості змін значень лексем, що є назвами антропологічних понять у російській та українській мовах, аналізуються динамічні процеси, які призводять до утворення похідних ЛСВ, зіставляються наслідки цих процесів у двох мовних системах, акцентується увага на двох спільних і відмінних явищах і їх результатах у процесі становлення і розвитку семантики праслов’янських лексем на позначення антропологічних понять.

Ключові слова: антропологічні поняття, семантичні зміни, російська мова, українська мова, лексика, спеціалізація, іменник, периферійний ЛСВ.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві значна увага приділяється питанням семасіології – як описової, так і історичної. З-поміж багатьох проблем, які поставали об’єктом наукових інтересів вітчизняних та російських дослідників (О.О. Потебні, В.В. Виноградова, В.М. Русанівського, М.П. Кочергана, О.О. Тараненка, В.С. Ващенко, Д.М. Шмельова та ін.), слід виділити питання семантичної трансформації праслов’янських за походженням слів у російській мові в їх співвіднесеності з генетично спорідненими українськими лексемами. В аспекті трансформаційних змін слів, що сягають одного архетипу, М.П. Кочерганом досліджено природу міжмовних омонімів, гомогенних за походженням. Особливої уваги потребують слова основного лексичного фонду російської та української мов, які в процесі свого історичного розвитку зазнали значних семантичних змін унаслідок дії екстра- та інтралінгвістичних чинників. Незважаючи на близьку спорідненість мов, ці зміни далеко не завжди є ідентичними.

Зокрема, аналіз значень праслов’янських за походженням понять (*человек / чоловік, муж / муж, жена / жона (жінка)*) дає змогу визначити певні спільні закономірності розвитку семантичних систем споріднених мов і відмінності, зумовлені національно-культурним компонентом у семантичних структурах номінативних одиниць. Визначення характеру і ступеня семантичної співвіднесеності слів, що сягають одного архетипу і функціонують у лексичних системах різних мов, має важливе значення для глибшого осмислення